

ازدواج ام‌کلثوم با عمر در هاله‌ای از ابهام

مصطفی عزیزی علویجه

پرسش: آیا ازدواج ام کلثوم دختر امام علی علیه‌السلام با عمر نشانهٔ دوستی و روابط حسنه میان امام علی علیه‌السلام و عمر نیست؟

پاسخ: موضوع ازدواج ام کلثوم با عمر از دو دیدگاه قابل بحث و بررسی است:

الف. از منظر منابع اهل سنّت؛

ب. از منظر منابع شیعه.

منابع اهل سنت

در بین اهل سنت، مشهور است که امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام دختر خود امّ کلثوم را به ازدواج خلیفه دوم، عمر بن خطاّب، در آوردند. آنها این ازدواج را نشانگر دوستی و روابط حسنه میان علی علیه‌السلام و خلیفه دوم قلمداد می‌کنند.

در نقد و بررسی این موضوع به چند نکته اشاره می‌شود:

۱. مسئله ازدواج امّ‌کلثوم در هیچ یک از دو کتاب معتبر نزد اهل سنت، یعنی صحیح بخاری و صحیح مسلم ـ که در نزد اهل سنت معتبرترین کتابها بعد از قرآن شمرده می‌شوند ـ ذکر نشده است.[۱]

هیچ یک از صحاح ششگانهٔ اهل سنّت ازدواج امّ‌کلثوم را ذکر نکرده‌اند.

---

۱. برخی از دانشمندان سنّی، بسیاری از حقایق تاریخی را صرفاً به دلیل اینکه در صحیح بخاری و مسلم بیان نشده، مورد انکار و تردید قرار می‌دهند.

۲. برخی از مسانید معتبر نزد اهل سنت، مانند: مُسند احمد بن حنبل نیز این رویداد را بیان ننموده‌اند.

۳. برخی از منابع تاریخی و روایی اهل سنّت، مانند: «طبقات» ابن سعد[1] و «المستدرک» حاکم نیشابوری[2]، ازدواج ام کلثوم با خلیفه دوم را مطرح نموده‌اند. در این باره، دو نکته شایان ذکر است:

الف. براساس مبانی رجالی اهل سنّت، تمام راویان این روایت، متّهم به صفات «کذّاب»، «وضّاع»، و «ضعیف» و «مدلّس» می‌باشند؛[3] لذا براساس منابع اهل سنت، موضوع ازدواج امّ کلثوم با عمر بن خطّاب به لحاظ سندی فاقد اعتبار و ارزش می‌باشد.

ب. صرف نظر از ضعف سندی، این روایت به لحاظ دلالت و معنی نیز دچار تعارض، چندگانگی و تشویش در نقل می‌باشد؛ به گونه‌ای که برخی از نقلها برخی دیگر را تکذیب می‌نمایند. به عنوان مثال، در برخی نقلها این گونه آمده است که وقتی عمر به خواستگاری امّ کلثوم آمد، علی علیه‌السلام مسئله کوچکی سنّ ام کلثوم را مطرح نمودند و در برخی نقلها آمده است که حضرت فرمودند: «من او را برای فرزندان برادرم جعفر بن ابی‌طالب نگه داشته‌ام.» در نقل دیگری بیان شده است که علی علیه‌السلام بدون درنگ ام کلثوم را نزد عمر فرستاد تا او را نگاه کند.

دیدگاه شیعه

در مورد ازدواج امّ کلثوم با خلیفه دوم، در میان دانشمندان شیعه دیدگاه‌های متفاوتی مطرح است که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱. برخی از دانشمندان شیعه از جمله شیخ مفید، این تزویج را به شدّت انکار نموده و بر این باورند که چنین ازدواجی اساساً رخ نداده است.[4]

---

۱. الطبقات الکبری، محمد بن سعد بن منیع الزهری، دار احیاء التّراث العربیّ، بیروت، لبنان، چاپ اوّل، ۱۴۱۶ ق، ج۸، ص ۴۶۲ـ۴۶۵.

۲. المستدرک علی الصحیحین، حاکم نیشابوری، دار الکتب العلمیة، بیروت، لبنان، چاپ اوّل، ۱۴۱۱ ق، ج ۳، ص۱۵۳.

۳. برای آگاهی بیشتر از احوال راویان این حدیث، به کتاب «الرسایل العشر» تألیف سیدعلی حسینی میلانی، انتشارات یاران، قم، چاپ اوّل، ۱۴۱۸ ق، رسالهٔ هشتم مراجعه نمایید.

۴. مسارُّ الشّیعه (مجموعه مصنّفات شیخ مفید)، دار المفید، بیروت، لبنان، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق، ج۷، ص۸۷؛ همچنین، مرحوم سید ناصر الحسین الموسوی الکنوی الهندی، نوه صاحب کتاب «عبقات الانوار»، کتابی در انکار این تزویج تحت عنوان: «إفحام الأعداء والخصوم فی نفی تزویج

۲. دیدگاه دیگر این است که اُمّ کلثوم دختر واقعی علی علیه السلام نیست؛ بلکه ربیبه ـ دختر خوانده ـ علی علیه السلام بوده است. براساس این دیدگاه، امّ کلثوم دختر واقعی ابوبکر بوده، مادرش أسماء بنت عمیس است. پس از مرگ ابوبکر، أسماء به همسری علی علیه السلام در آمد و امّ کلثوم همراه مادرش به خانه علی علیه السلام آمدند.

این دیدگاه متعلّق به آیت الله العظمی مرعشی نجفی رحمه الله است. ایشان در این باره می‌فرمایند: «امّ کلثوم که با عمر ازدواج کرد، ربیبهٔ علی علیه السلام و دختر اسماء بنت عمیس از ابوبکر بود. او کودک بود و با ازدواج اسماء با علی علیه السلام پس از مرگ ابوبکر به خانه علی علیه السلام آمد و بزرگ شد و با عمر ازدواج کرد. او را همه جا امّ کلثوم بنت علی علیه السلام می‌گفتند. او با پسرش زید بن عمر در زمان امام مجتبی علیه السلام فوت کردند. امام علیه السلام بر او و پسرش یک نماز میّت خواند و همین دلیل بر جواز نماز بر دو میّت در یک نماز شد.

امّ کلثوم دختر فاطمه علیها السلام در کربلا با خواهرش زینب علیها السلام بود و در شب یازدهم تا صبح مواظب اطفال امام حسین علیه السلام بود که خود دلیل دیگری بر نفی ازدواج او با عمر است؛ زیرا اگر زن عمر بود و فرزندی داشت، در جریان کربلا منعکس می‌شد، در اسارت کوفه و شام مطرح می‌گشت. اصولاً برای او حرمتی قائل می‌شدند.»[۱]

۳. دیدگاه دیگر این است که این ازدواج صورت گرفت؛ ولی از روی تهدید و اکراه و اجبار. در منابع حدیثی شیعه روایاتی وجود دارد که نشانگر وقوع این ازدواج از روی تهدید و ارعاب می‌باشد.

در ذیل به نمونه‌ای اشاره می‌شود:

محمد بن ابی‌عمیر از هشام بن سالم از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند که فرمود: «هنگامی که عمر [از اُم کلثوم] نزد علی علیه السلام خواستگاری نمود، حضرت در پاسخ او فرمودند: او کم سنّ و سال است. عمر با عباس ـ عموی علی علیه السلام ـ ملاقات کرد و گفت: آیا در من عیبی هست؟»

عباس گفت: چه شده؟ عمر گفت: به

امّ کلثوم» نگاشته است. مرحوم محمدجواد بلاغی، صاحب تفسیر «آلاء الرّحمن» نیز رساله مفصلی در نفی این تزویج دارد.

۱. تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام، دکتر علی‌اکبر حسنی، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اوّل، ۱۳۷۹ ش، ج ۲، ص ۵۹.

خواستگاری دختر برادرزاده‌ات رفتم؛ [ولی او پاسخ منفی به من داد و] من را ردّ نمود. به خداوند سوگند! چاه زمزم را پُر می‌کنم و هیچ نشانه بزرگی و کرامت برای شما نیست، مگر آنکه آن را از بین خواهم برد و هر آینه دو شاهد برای او اقامه کرده، به اتّهام سرقت دست راست او را قطع خواهم نمود. پس عباس نزد علی علیه السلام آمد و او را [از تهدیدهای عمر] آگاه ساخت و از ایشان درخواست نمود تا امر [این ازدواج] را به او واگذار نماید. علی علیه السلام نیز مسئله ازدواج ام کلثوم را به عموی خود عباس سپرد.»[1]

در مورد این روایت، چند نکته دارای اهمیت می‌باشد:

۱. در وهله اوّل، علی علیه السلام به درخواست عمر پاسخ منفی دادند و فرمودند: امّ کلثوم هنوز به سنّ ازدواج نرسیده است. این پاسخ، خود بیانگر ناخرسندی علی علیه السلام از این پیوند بوده است.

۲. عمر از تهدیدهای شدیدی مانند نابود ساختن نشانه‌های بزرگی و کرامت اهل بیت علیهم السلام و اتّهام سرقت بهره برده است. این تهدیدها از یک سو، جان علی علیه السلام و خاندان و شیعیان ایشان را به مخاطره انداخت و از سوی دیگر، کیان دین و جامعه اسلامی را مورد تهدید و بی‌ثباتی قرار می‌داد.

۳. علی علیه السلام، به منظور احترام گذاشتن به درخواست عموی خود، تصمیم‌گیری نهایی در مورد این ازدواج را بر عهده عباس گذاشتند.

با توجه به آنچه ذکر شد، چگونه این پیوند می‌تواند از روی رضایت و خشنودی علی علیه السلام صورت گرفته باشد؟ ازدواجی که آغازش با انکار و مخالفت علی علیه السلام بود و منجرّ به تهدیدهای شدید از سوی خلیفه دوم گردید، چگونه می‌تواند نشانگر دوستی و روابط حسنه میان علی علیه السلام و خلیفه دوم باشد؟

مخصوصاً از این جهت که اصلِ این ازدواج و اصل وجود فردی از فرزندان علی علیه السلام به نام امّ کلثوم که با عمر ازدواج نمود، مورد نفی و انکار برخی از دانشمندان بزرگ شیعه است.

---

۱. فروع کافی، محمد بن یعقوب کلینی، دار الاضواء، بیروت، لبنان، چاپ اوّل، ۱۴۱۳ ق، کتاب نکاح، بابُ تزویج امّ کلثوم، ح ۹۴۷۰، ص ۳۴۷.